

Bektašijski dah (*nefes*): duhovni izraz mističnosti kroz vrijeme

Aida Islam¹ i Stefaniya Leškova Zelnkowska²

Sažetak

Bektašijski derviški red u Republici Makedoniji vodi svoje korijene od XIII st., tj. prije dolaska Osmanlija. Tome su doprinijele aktivnosti i putovanja derviša-misionara od kojih su se neki i naselili na ovim prostorima. Najznačajniju tekiju ovog derviškog reda predstavlja Harabati-baba tekija u Tetovu, podignuta u XVI st. Ova je tekija u svom dosadašnjem postojanju prošla kroz velike socijalne izazove i teškoće, no ipak ostaje biti simbolom bektašizma ne samo u Makedoniji već i šire. Zbog toga je cilj ovog teksta da predstavi socijalne transformacije koje su uslijedile kao rezultat društveno-političkih prilika po osamostaljenju R. Makedonije. Ova situacija bit će predstavljena kroz muzičku tradiciju kao jednu od glavnih sastavnica ove mistične i teozofske struje u islamskoj kulturi. Muzika kao sublimat folklorne tradicije i duhovnog izraza modificirana je prema prilikama kroz koje je prolazila ova tekija. Danas su ove transformacije uočljive zbog etničke strukture i broja sljedbenika, što izaziva promjene i u samoj zvučnoj slici muzičke tradicije.

¹ Pedagoški fakultet „Sv. Kliment Ohridski”, UKIM Skoplje.
Kontakt autora: aidaislam25@gmail.com

² Muzička akademija „Goce Delčev” Štip.
Kontakt autora: stefaniya.zelnkowska@ugd.edu.mk

Ključne riječi: beктаšizam, Tetovo, mistična muzika, beктаšijski nefes.

Uvod

Bektašijski derviški red prisutan je u Makedoniji kroz aktivnosti nekoliko tekija. Najstarija tekija predstavlja Harabati-baba u Tetovu podignuta u prvoj dekadi XVI st. (1526–1538). Prema svojoj poziciji i značaju, ova tekija bila je jedna od najznačajnijih i najutjecajnijih centara u cijelom regionu. Kroz svoju historiju, tekija je doživjela velika iskušenja u svom postojanju, a to je naročito došlo do izražaja zabranom njena rada od 1826. do 1870. godine koja je uslijedila dekretom sulatana Murata II kao i prekidom djelovanja u periodu 1947–1993 godine zbog eksproprijacije njena imanja prema Zakonu o nacionalizaciji 1946. godine u vrijeme vladavine komunističkog sistema u SFRJ. Duhovne službe za vrijeme ovih prekida beктаšije su obavljale po kućama ili u beктаšijskim tekijama u drugim gradovima. Tri godine poslije osamostaljenja Makedonije, 1994. godine, započela je revitalizacija tekije Harabati-baba. U isto vrijeme ulažu se naponi za priznanje rada beктаšijskog reda od strane Islamske vjerske zajednice u Makedoniji.

Jedna od najznačajnijih sastavnica duhovne prakse kod beктаšija predstavlja muzika koja je, ustvari, proizišla od narodnog muzičkog i literarnog stvaralaštva. U tom smislu, muzika kao sublimat folklorne tradicije i duhovnog izraza modificirala se prema socijalnim izazovima i okolnostima kroz koje je prolazila ova tekija i njeni sljedbenici. Ove transformacije danas su bitno izražajne u odnosu na etničku strukturu i broja sljedbenika, a ovo za posljedicu ima i promjenu na planu melo-poetske forme u ispoljavanju duhovnih osjećaja. Otuda, cilj ovog rada jeste da kroz socijalne transformacije predstavi kontinuitet i današnji izraz muzičke tradicije kod beктаšija s posebnim osvrtom na tekiju Harabati-baba.

Imajući u vidu osnovnu doktrinu beктаšijske tradicije, mističnost i zatvorenost duhovnih obreda, ovo istraživanje o muzičkoj tradiciji realizirali smo uz pomoć direktnih kontakata i intervjuua s određenim sljedbenicima ovog derviškog reda, a posebno s Abdulmutalibom, od kojega smo dobili najviše informacija. Terenska saznanja o muzičkoj tradiciji dopunili smo analizom štampanih materijala i audio sredstava s obzirom na duhovni i muzički repertoar koji se koriste u samoj tekiji.

Historijske karakteristike pozicije bektašizma na Balkanu

I pored toga što se platforma utemeljitelja ovog derviškog reda – Hadži Bektaša Velija (XIII st.) zasnovala na Kur'anu, u idejnoj strukturi ovoga reda susrećemo se sa sinkretizmom elemenata šamanizma, budizma, kršćanstva i gnosticizma (Fiğlalı 1991: 142), zbog čega se katkada definira i kao "heterodokсни islam". Osnovno obilježje bektašijskih obreda jeste tajanstvenost, tako da saznanja o njima datiraju odskora i oslanjaju se na usmena predanja.

Prvi prodori bektašija na Balkanu ostvareni su u XIII st., tj. prije dolaska Osmanlija na ove prostore, a to se ima zahvaliti aktivnostima derviša-misionara koji su putovali ili su se naseljavali u ovom regionu (Noyan 1987: 148). Jedan od tih misionara bio je i derviš Sari Saltuk, koji se u 1263. godini doselio sa 12.000 turkmenskih porodica (Gölpınarlı 1995: 44).

Drugi činilac koji je doprinio širenju ovog derviškog reda na Balkanu predstavlja janjičarsko-bektašijska relacija (Trimingham, 1971: 80-83, Koçu, 1964: 297). Rasprostranjenost bektašizma u vrijeme vladavine Osmanlija na ovim prostorima potvrđuju i 12 aktivnih bektašijskih tekija u Makedoniji.

U 1826. godini, za vrijeme sultana Mahmuta II, donesen je dekret o ukidanju rada ovog derviškog reda. S ovim dekretom većina tekija bila je zatvorena ili one, pak, nastavljaju raditi pod okriljem nakšibendijskog derviškog reda (Gündüz 1984: 142).

Zabranom djelovanja derviških redova u Republici Turskoj, koju je donio Atatürk 1925. godine, rukovodstvo bektašija prešlo je u Albaniju, koja je postala svjetski centar bektašijske zajednice. U periodu režima Envera Hodže (1967–1990) i sekularizacijom države, bektašizam se disperzira u Detroit zbog povezanosti s albanskom dijasporom i zbog slobode religijskog ispovijedanja u SAD-u.

Muzičke karakteristike bektašijskih duhovnih obreda

Muzičke forme i instrumenti koji se upotrebljavaju u toku duhovnih obreda bliži su svetovnoj muzičkoj sferi. Bektašijska literatura smatra se produženjem narodne literature, a bektašijska muzika dio je narodnog muzičkog stvaralaštva gdje naročito dolaze do izražaja lokalne karakteristike. Autori nekih tekstova bili su i eminentni pjesnici

koji su, u najvećem dijelu, pripadali ovom derviškom redu, zbog čega su duboko uronuli u suštinu i filozofsku osnovu beктаšizma. Među njima spomenut ćemo Junusa Emrea, Pira Sultana Abdala, Abdullaha Bošnjaka i dr. (Inančer 1999:130).

Bektašijska poezija nazvana je *nutuk* (govor), a muzika kojom se izvodi daje život, vitalnost i smiraj uma, zbog čega je dobila i naziv *nefes* (dah). Otuda, u toku obreda, glavnu muzičko-poetsku formu predstavlja *nefes*, a izvodi se i *gazel* – improvizacija, *mesrija* – elegija posvećena Imamu Husejnu, a potom *duvaz* – poema posvećena dvanaesterici imama, te i *nevruzija* – himna povodom praznika Nevruza (Talu 2002: 16). Neke vrste muzičke forme *nefesa*, poput *deste nefesa* pjevaju se kroz dva ili tri glasa. Javljaју se i neke vrste imitacija kao i ležeći basovi-tonovi, što odaje jednu vrstu harmonije koja je u svojoj biti karakteristična turskoј muzici. U pogledu ritmičkog obrasca, najfrekventniji usul jeste takt aksak ritam 9/8.

Izvođač beктаšijske muzike naziva se *zakir* ili *ašik*. Od muzičkih instrumenata iz prošlosti upotrebljavaju se uglavnom žičani instrumenti, a danas se susrećemo i s drugom vrstom instrumenata kao, npr., klarinet, gitara i violina, a posebno u urbanim sredinama.

U toku beктаšijskih duhovnih obreda, pored pjevanja duhovnih kompozicija, prakticira se i tanc koji se naziva *semaom*. To je obredni tanc koji se izvodi uz upotrebu određenih vokalno-instrumentalnih praksi.

Bektašijska tekija u Tetovu

Osnivač beктаšijske tekije u Tetovu bio je Sersem Ali-baba, a njegov nasljednik jeste Harabati Sultan, po kome je i nazvana ova tekija. U toku viševjekovnog postojanja ove tekije, spominju se 18 poglavara koji se biraju po zasluži.

Poslije smrti posljednjeg lokalnog poglavara, babe Tahira Eminija, koji je rukovodio tekijom od 1993. do 2006. godine, beктаšijski centar u Tirani određuje babu Edmonda Brahimaja (Baba Mondi), rodом iz Albanije, za poglavara beктаšijskog reda u tekiji Harabati-baba u Tetovu. On je poglavar čitava beктаšijskog reda albanske populacije u ovom regionu (Kosovo i Makedonija). Zbog tih razloga, jedan dio ovog derviškog reda odvaja se i priključuje beктаšijama u Kičevu kojima rukovodi Hajdar Erdžan-dede i koji su povezani s turskom etničkom zajednicom.

Ovom ogranku koji se naziva i “Ehlibejtska zajednica” koja je priznata od strane Islamske vjerske zajednice, pripada i bektašijska tekija Dikmen Baba u Kanatlarcima (selo koje se nalazi između Bitolja i Prilepa).

Među najznačajnije datume u novijoj historiji tekije spada 22. mart 1994. god., kada je, povodom proslave praznika Nevruza, bektašijama omogućeno da se vrate matičnoj teritoriji na kojoj se nalazi tekija Harabati-baba u Tetovu.

Otada pa naovamo započinju imovinsko-pravni problemi s IVZ-om koji traju i dan-danas. Ti problemi imaju svog utjecaja na broj sljedbenika, na finansijsku situaciju kao i na vlasništvo nad kompleksom koji je izgradio Redžep-paša u XVIII st. I pored tih teškoća, ipak arhitektonska privlačnost tekije kao unikatan spomenik islamske kulture u Makedoniji, koji uključuje dva turbeta, fontanu, kulu, dervišhanu i dr. objekte, ovaj kompleks još uvijek doprinosi kontinuiranom interesu i izučavanju simbolike koju posjeduje gdje se danas, pored albanske i bektašijske zastave, vije i američka zastava.

Danas jedinstveni aktivni derviš u tekiji Harabati-baba jeste Abdulmutalib Bakiri (1955), koji potječe iz jednog od okolnih sela. Još kao dječak bio je posvećen duhovnom životu, a svoj duhovni razvoj ostvario je kroz sve hijerarhijske razine (muhit) i to 1987. god. i 1994, kada je postao i zvanični derviš. On je glavni predstavnik bektašija u Makedoniji, koji je prisutan na mnogim državnim i vjerskim manifestacijama. U službenom predstavljanju javlja se i Arben Sulejmani, po profesiji profesor.

Prema podacima dobijenim od derviša, postoji izvjesni interes o ovom sufijском redu. Međutim, ne može se oteti dojmu da je ipak mali broj potencijalnih članova koji bi se priključili sljedbenicima ove mistične i teozofske struje. Dodatni razlog za diskreciju pri javnom deklariranju predstavlja i snažno izražena socijalna kohezija sunitske struje islama koja bektašizam smatra jednom vrstom heretičke sekte zbog njene ritualne strukture.

Muzička tradicija i obredi

Kroz svoje viševjekovno postojanje, Harabati-baba tekija imala je značajnu socio-kulturnu ulogu za čitavu okolinu i davala je veliki značaj umjetnostima – literaturi, muzici i slikarstvu. Ovo je uočljivo u poetskim formama ispisanim na panoima i na nadgrobniim pločama, na zidnim slikama, kao i na pronađenim muzičkim instrumentima, a naročito na sazovima.

Zbog ideološke osnove na kojoj je utemeljena, muzika se u obredima beктаšija smatra najснаžnijim sredstvom na planu odgajanja ličnosti, pročišćenja srca i duhovnog okrepljenja.

Za razliku od prošlosti, kada su se duhovni obredi beктаšija u Harabati-baba obavljali redovno svakim četvrtkom i nedjeljom uvečer, danas su oni reducirani i nema neki poseban termin. Ovi obredi nazivaju se *muhabet* i sastoje se od verbalne komunikacije i izvođenja nekih muzičkih formi. U verbalnoj sekciji vode se razgovori o suštinskim životnim pitanjima u vezi s ovom zajednicom, te i o filozofskim aspektima ove derviške tradicije.

U Harabati-baba prakticiraju se dva tipa muhabeta: *ajin'i džem* (neformalni obredi) i službeni obredi povodom određenih praznika.

Osnovni cilj neformalnih obreda jeste verbalna komunikacija koja uključuje raspravu o aktuelnim problemima pripadnika ovog derviškog reda i problema njihova okruženja. Od muzičkih formi izvode se najmanje tri nefesa čiji se izbor pravi u skladu s potrebama skupine derviša i obreda. Analiziraju se tekstovi i potenciraju se glavne poente beктаšijske filozofije izražene pjesničkim jezikom autora tih tekstova.

Nakon diskusije između duhovnog vodiča – babe, derviša Abdulmutaliba i prisutnih, dijeli se zakuska i služi se “dem” (alkohol) kao obavezujući dio skupnog obreda. Konzumiranje alkohola jedna je od neodvojivih praksi ovog derviškog reda koja ne konverira islamskim (šerijatskim) pravilima. Na sto se postavlja svijeća koja simbolizira sunce, svjetlost i radost.

Druga vrsta muhabeta posjeduje oficijalan i svečan karakter kod beктаšija u Tetovu. Ovaj tip obreda prakticira se povodom duhovnih praznika: Ašura i Nevruz u čast ranijih duhovnih vodiča, pri ispraćaju umrlih i prilikom obilježavanja albanskih nacionalnih praznika. U formalnim muhabetima poseban značaj ima i obred *Ikrrj ajin* koji se održava prilikom primanja novih članova. Ovaj obred održan je samo jednom pri imenovanju Abdulmutaliba za derviša, što predstavlja treći od ukupno pet stepenova duhovne hijerarhije beктаšizma.

Muhabeti mogu biti organizirani i po inicijativi nekog od derviša, sljedbenika, te podržavatelja iz okruženja. Ova inicijativa najčešće je povezana s nekim intimnim razlogom a inicijator podmiruje sve troškove. Obredi ovog tipa prakticiraju se i povodom sklapanje brakova među sljedbenicima ovog reda, a tekija izdaje i svoje certifikate.

Muzičke karakteristike nefesa

Pored malog broja tradicionalnih nefesa nasljeđenih od osmanskog perioda danas se u duhovnim obredima bektašija u Harabati-baba prakticiraju nefesi koji su djela autora porijeklom iz Albanije. Faktori koji su doprinijeli promjeni repertoara proizlaze iz etničke strukture vjernika, a danas su dominantno Albanci, koji su direktno povezani s bektašijskim sjedištem u Albaniji. Jezičke promjene literarnog sadržaja s turskog na albanski jezik, te muzičke karakteristike koje su rezultat albanskog melosa uveliko doprinose izgledu današnje zvučne slike muzike u samim obredima. Ova je pojava u duhu nakane bektašijske muzičke prakse – crpiti inspiraciju iz narodnog stvaralaštva.

Još jedan dopunjujući činitelj koji je utjecajan na novonastalu muzičku sliku predstavlja, bez sumnje, bektašijska deviza ili moto “ići s vremenom, biti moderan da bi se zadržao kontinuitet koji je u interesu sljedbenika”. Ova otvorenost prema doprinosima “novoga vremena” odnosi se i na primjenu tehničkih sredstava nove audio-kulture u formi produkcije i reprodukcije zvuka, poput CD-a, satelitskog programa, elektronskih instrumenata – sintisajzer, digitalizacija melograma nefesa itd. Ovaj proces razmjene muzičkih informacija od pomoći je pri prenošenju muzičke prakse u obredima koje se još uvijek prenose oralnim putem.

U prosljeđivanju audio i notnih materijala, inače izdatih u R. Albaniji, zadržali smo se na melodijskoj i ritmičkoj strukturi, formi izvođenja i poetskih sadržaja nefesa. Najčešće tonske strukture jesu makami Hidžaza i Ušaka. Prevlast ovih makama ima se zahvaliti njihovim karakteristikama prikladnim pri izražaju lirskih i toplih osjećaja. Najfrekventniji ritmički obrazac kod nefesa je usul Sofjan (4/4) koji, opet, odgovara ritmičkom obrascu karakterističnom ruralnom folkloru u ovim regionima. Pored Sofjana zastupljen je i usul Devr-i Turan (7/8).

Nefesi su uglavnom jednoglasni, no pod utjecajem albanske muzičke tradicije i zbog njene izravne povezanosti s njom, susreću se dvoglasni ili troglasni nefesi. Nefesi koji se izvode od strane prisutnih jesu vokalni i nisu popraćeni muzičkim instrumentima. Time što izostaje izvođač na muzičkom instrumentu, duže vrijeme rezultira prekidom u prenošenju tradicije izučavanja muzičkih instrumenata u tekiji. Iseljavanjem turske populacije sredinom prošlog stoljeća i promjenom etničke strukture u regionu gubi se tradicija upotrebe tradicionalnog turskog

instrumenta – saza. Zbog toga se često prakticira i slušanje snimljenog audio-materijala s izvođenjem u kojem ima muzičkih instrumenata i to zapadne provenijencije, kao npr., klarinet i sintisajzer.

Zaključak

I pored velikih preobražaja, istraživanje je pokazalo da beктаšijska tekija Harabati-baba i danas održava beктаšizam kao skup vjerovanja, osjećaja, simbola, rituala i dr. u okvirima kulturnih i vjerskih događaja u njenu okruženju. U duhovnim obredima beктаšija muzika još uvijek ima svoje posebno mjesto. Ipak, izazovi na koje nailazi tekija, a naročito u posljednjim decenijama, dovode do transformacija koje imaju svoje obrise i na planu muzičkog segmenta ovog derviškog reda. Zvučna slika muzičkih formi promijenjena je i spontano prilagođena potrebama proizišlim od promijenjene etničke strukture sljedbenika ovog derviškog reda. Ova situacija najočevidnija je u odnosu na jezik, melo-poetski sadržaj, upotrebu muzičkih instrumenata, te uopće u primjeni nefesa. Promjene se mogu interpretirati kao strategija za sami opstanak beктаšizma u Harabati-baba tekiji u nastojanju da bi se održao kontinuitet viševjekovne duhovne tradicije.

Literatura

- Fiğlalı, Ethem Ruhi (1991), *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*, Ankara, Selçuk Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1995), *Vilayetname, Menakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş Veli*, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- Gündüz, İrfan (1984), *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul, Seha Neşriyat.
- Inançer, Tuğrul Ömer (1999), “Osmanlı Musikisi Tarihinde Tasavvuf Musikisine Bir Bakış”, *Osmanlı Kültür ve Sanat*, cilt 10, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları: 130.
- Koçu, Reşad Ekrem (1964), *Yeniçeriler*. İstanbul, Koçu Yayınları.
- Nikolovski, A., Kjornakov D., & Balabanov, K. (1971), *Spomenici na kulturata vo SR Makedonija*, Skopje, Misl, str. 158-161.
- Noyan, Bedri (1999), *Seyyid Ali Sultan Velâyetnâmesi*, Ankara, Ayyıldız Yayınları.
- Nuri, Özcan (1992), *Bektaşî Musikisi*, İstanbul, TDVİA.
- Talu, R. Hakan (2002), *Aşk ile...*, İstanbul, Pan Yayıncılık.
- Trimmingham, J. Spencer (1971), *The Sufi Orders in Islam*, Oxford, University Press.

Bektashi breath (*nefes*): A spiritual expression of mysticism through time

Summary

In the Republic of Macedonia. Bektashi dervish order has its roots in the 13th century, before the arrival of the Ottomans, through the activity of the dervishes who traveled and settled in this territory. One of the most important and influential tekkes is Harabati Baba in Tetovo, built during the 16th century, which in the course of history has passed through turbulent social ordeals, but still remains a synonym of Bektashism in the Republic of Macedonia. This Tekke in its existence so far has undergone major social challenges and difficulties, but it still remains a symbol of *Bektashism* not only in Macedonia but also in a wider region. Therefore, the goal of this paper is to present social transformations that followed as a result of the socio-political situation after the independence of the Republic of Macedonia. This situation will be presented through a musical tradition as one of the main components of this mystical and theosophical current in the Islamic culture. Music as a sublimation of folk tradition and spiritual expression is modified according to the circumstances through which this tekke has passed. Today these transformations are noticeable regarding the ethnic structure and the number of followers which causes changes in the sound picture of musical tradition itself.

Keywords: Bektashi dervish order, Tetovo, mystical music, bektashi *nefes*.